

УДК 81-112-13 О.Шахматов

ВІДРОДЖЕННЯ КЕЛЬТО-СЛОВ'ЯНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ОЛЕКСІЯ ШАХМАТОВА: НОВІ ФАКТИ МОВИ Й ІСТОРІЇ

Костянтин Тищенко, Геннадій Казакевич

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Лінгвістичний музей; кафедра етнології та краєзнавства;
вул. Володимирська 60, Київ, Україна, 01601,
тел.: (044) 239 34 97, e-mail: lingmus@ukr.net
тел.: (044) 239 33 18, e-mail: ethnology@univ.kiev.ua*

Відображено нові факти мови й археології, що реабілітують передчасно відкинуту 100 років тому концепцію слов'яно-кельтських зв'язків О. Шахматова.

Ключові слова: кельти, слов'яни, О. Шахматов, археологія, мова.

*До сотої річниці неприйняття
кельто-слов'янської концепції О. Шахматова*

Сто років тому Олексій Шахматов спеціально присвятив кілька публікацій синтезу сучасних для нього наукових гіпотез про слов'яно-кельтські зв'язки, доказів і наслідків яких він як учений високої кваліфікації не міг не бачити в низці лексем слов'янського словника [23; 42]. Велика стаття О. Шахматова “Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen” [42] (До найдавніших слов'яно-кельтських зв'язків) розгортає їхню цілісну концепцію.

“Не підлягає жодному сумніву, – писав О. Шахматов, – що значна кількість слів у слов'ян і кельтів походить зі спільної індоєвропейської прамови, особливо коли ті самі слова відомі й іншим спорідненим мовам. Однак слова, відсутні в інших [споріднених] мовах, але тотожні за звуковим складом у праслов'янській і пракельтській, можуть бути пояснені з більшою чи меншою імовірністю як запозичення з кельтської до праслов'янської” [42, с. 85]. На самих лише мовних підставах О. Шахматов мав відвагу зазначати у 1912 році: “Аналізуючи деякі слов'яно-кельтські словникові [пари], дослідник виявляє у слов'янських словах **такі звукові властивості, що могли виникнути лише на кельтському ґрунті і є чужими для слов'янських мов** [...] Крім того, існує особлива категорія слів, що виражають культурні поняття; лексичний аналіз праслов'янської мови виявляє сильний культурний вплив германців на слов'ян; поготів могли впливати на них і кельти, які були культурно вищими від германців і тому помітно вплинули на них” [42, с. 84–85].

В основу пропонованої концепції О. Шахматов поклав список з двох

десятьків слів спільнослов'янського фонду, близьких до кельтських лексем за звучанням і значенням: *бик, брага, велет, владика, кліть, кострубатий, літо, лудити, лядо, полуда, скочити, слуга, тісто, чикрижити, щит, яблуко, якість*, крім того *боярин, кладенець* (меч). До списку додані й імена власні (*Бенедьо, Кобріла*), і топоніми (*Кобрин*) і навіть окремі граматичні морфеми (*-ин*) [42, с. 85–94]. Учений також припускав кельтське посередництво у запозиченні як латинізмів (*криж, папіж, пастир, комкати, коробка, гуня, сокира*, дслов. *брачина* “штани” – від лат. *brāca*), так і германізмів (укр. *стебка*, але рос. *изба*, мн. *сполини*, але одн. *цполин*). Уперше О. Шахматов вказав на можливий кельтський вплив як причину звукового розвитку в певних позиціях слов'янського *-і-* з попередніх *-у-* < *-о-* [42, с. 95–97], як відомо, це явище особливо властиве українській мові.

Проте концепція О. Шахматова випередила наукові уявлення свого часу, зумовлені тодішньою бідністю археологічних даних про матеріальний слід перебування кельтів поблизу або серед слов'ян. Найслабшою ланкою концепції було визнано зрештою другопланове припущення О. Шахматова про можливі контакти слов'ян і кельтів у Східній Прибалтиці (Німан, Двина). Не всі тодішні світила кельтології схотіли з цим погодитися.

Якщо двоє молодих тоді критиків, Макс Фасмер і Казим'єрас Буга, доклали зусиль, щоб довести помилковість трактування зазначених у О. Шахматова кельтизмів як *запозичень*, то і ця критика аж ніяк не підважила самого факту існування цих спільних кельто-слов'янських словникових пар, і поготів не спростувала їх. Адже навіть коли це не запозичення, – перелічені пари не перестають бути кельто-слов'янськими ізоглосами, причому їхня кількість з часом зростає, наприклад, пара *язик* ~ кимр. *iaith*, брет. *yez*, або *мотика* ~ *matog* (кельтська форма є джерелом і германських лексем, як-от англ. *mattoc*: до такого трактування схилився у зрілі роки й М. Фасмер, див. [37]).

Після відкриття археологічних *доказів кельто-слов'янського сусідства і навіть симбіозу* [20] ці збіги можна пояснювати не як запозичення, а ще краще – як прямі кельтські *проникнення* в дусі Віктора Мартинова (хоча цей термін і не застосовано дослідником до кельтизмів у слов'янській [9, с. 91]).

Прикрим результатом деструктивної критики стало усунення на ціле століття самої проблеми з поля зору науки, про що свідчить пустка навколо імені О. Шахматова навіть у працях його співвітчизників-кельтологів. Зокрема, у підручнику (!) Віктора Калигіна й Андрія Корольова “Вступ до кельтської філології” (Москва, 1989) у списку літератури з 233 назв (з них 20 російською мовою) навіть не згадана ця проблемна праця О. Шахматова [6, с. 247]. Поготів замовчано всю тогочасну полеміку навколо неї, – однак вона вирує у кожній без винятку словниковій статті про ймовірні кельтизми у далі тиражованому російському етимологічному словнику М. Фасмера.

Про штучність табу на кельтизми у слов'янських мовах, накладеного М. Фасмером, пише польський лінгвіст Вітольд Маньчак: “Фасмер (1971, с. 605) твердить, що у праслов'янській мові не було жодного кельтського запозичення. На цій підставі (NB. – К. Т.) цей автор робить висновок, що у давнині слов'яни не

могли жити як підкорене населення серед германців у Сілезії. Натомість Рудницький (1961, с. 73–74) наводить кілька слів, визнаних деякими дослідниками за кельтські запозичення” [37, с. 105].

Застиглі схеми всього лише відповідають стану знань своєї доби про факти. Типовий приклад – виявлені Яном Розвадовським і тепер визнані фіно-угорські топоніми на південь від Латвії (з чим М. Фасмер також не погоджувався) [1, с. 146]. Під тиском нових фактів М. Фасмер іноді був вимушений здавати радикальні позиції. Спершу не бажаючи визнати слов'янської етимології для англ. *mattoc* “мотика”, він зрештою дійшов висновку, що це слово є *кельтизмом у германських мовах* [45, с. 609]; але так і не дав відповіді на запитання про етимологічне джерело **слов'янського слова мотика**.

Завдяки пошуковим системам тепер можна дізнатися, що у етимологічному словнику М. Фасмер посилався на публікації О. Шахматова 368 разів, у тому числі у контексті “всупереч Шахматову” – 28 разів, з них 25 разів з приводу кельтологічної статті у *AfsIPh* 33. Щоправда, поглядив інших мовознавців М. Фасмер не поділяв частіше: він не згодний з Йосифом Мікколою 59 разів, з Олександром Брюкнером 79, Еріхом Бернекером 88, Олександром Преображенським 106, Францом Миклошичем 110 разів і навіть... з М. Фасмером 50 разів. Здавалося б, усе відповідає етиці наукової дискусії. Але стаття у словнику М. Фасмера “*владика*” унавявнює децю більше.

Поморфемна відповідність такої яскравої, семантично вагомої, ексклюзивної кельто-слов'янської ізогlosti, як кимр. **gw-led-ych** і слов. **въ-лад-ык-а** зі списку О. Шахматова, обійшов мовчанкою М. Фасмер у статті його словника “*владыка*” (слово *gwledych* взагалі не вжите у словнику), а самé прізвище російського академіка у тій статті просто не згадане – на відміну від десятка інших статей, де автор не минає нагоди повторювати: “всупереч Шахматову, Файсту, Мікколі..., про кельтське запозичення не може бути й мови”, див., наприклад, [21, III, с. 676]. Через *владу* валилася радикальна концепція, упереджена заборона. М. Фасмер виявився нездатним визнати правоту опонента – і вчинив гріх умовчання. Адже про те, що це слово – зі списку слов'янських кельтизмів О. Шахматова, М. Фасмер не міг не знати. І так поза увагою дослідників (у тому числі й через пізніший науковий авторитет М. Фасмера) опинився належно поцінований у О. Шахматова висновок С. Стока [42, 93]: першорядні за важливістю форми кимр. **gwladych, gwledych**, – з мутацією **wladych, wledych** (!) ‘королівство, влада; володар’, не залишають сумнівів у першоджерелі слов. **владика**. Порівняймо у XVI столітті: у *brenin Edwart... viwyddynn oi wladych ef*; 1632: *Ni bydd terfyn ar ei wledych Regni ejus non erit finis* ‘Його ж царству не буде кінця’. Крім видатної звукової форми, це кимрське слово як похідне від *gwlad* (**wlad** після мутації) ‘батьківщина, земля, королівство, край’, пов'язаного з дірл. *flaith* ‘герцогство, князівство’ < **ūlat-* ‘бути в силі’ [29, II, 1676, 1679], має *морфологічну структуру, тотожну слов'янському слову*. Справді, ВСІ ТРИ морфологічні складники слов'янського слова мають відповідність у кимрській: **wlad-, -y-, -ch**. Коли б концепція О. Шахматова спиралася на це єдине слово, її все одно треба було б враховувати. Виходить, цього й не бажав М. Фасмер, поставивши за мету не допустити самої ідеї кельто-слов'янських

контактів. Чи не тому відсутнє у словнику і брет. *uez*, – найближче до слов'янської назви *мови, язика*, – а кимр. *iaith* побіжно згадане у статті “*икать*” [21, II, с. 125], але не у статті “*язык*”.

Проте згодом наявність кельтів була-таки археологічно підтверджена у Галичині [43], в Білорусі, на Поліссі та у Наддніпрянщині [11]. Заслуга повернення праці О. Шахматова до наукового обігу належить В. Сєдову, який у своїй книзі прямо вказав і причину такого кроку: сучасні наукові факти щораз гірше вкладаються до компромісних схем Юліуса Покорного або Хольгера Педерсена про опосередкований (як не іллірійцями, то германцями) характер кельтослов'янських контактів [12, с. 98]. Висновку про мозаїчний, змішаний тип розселення етносів у Середньовічній Європі та про виняткову роль кельтослов'янських контактів у ранній історії слов'ян дійшов Олег Трубачов [20, с. 15, 46–47, 107–112] (хоча вчений не наважився на перегляд табу, і згадував лише про “невдачу розлогих побудов Шахматова”, [20, с. 47]). Видатне наукове відкриття Ларисою Крушельницькою і Маркіяном Смішком першого кельтського поселення в Галичині [8] (спеціально згадане у змістовній оглядовій статті Дмитра Мачинського про кельтів на землях на схід від Карпат [10]) фактично зняло питання про посередництво, відкривши шлях до переоцінки табу на працю О. Шахматова.

Не можна сказати, що присутність кельтів у Вісло-Одерському межиріччі, тобто на землях, де вони могли безпосередньо контактувати зі слов'янами, не знаходила підтвердження в археологічних джерелах. Перші неспростовні докази перебування кельтів у басейні Вісли були знайдені вже у рік публікації статті О. Шахматова. Тут за 50 км від Кракова на узбережжі р. Ніда біля с. Івановіце у 1911 році було відкрито два поховання воїнів, датовані близько 100 року до н. е. Багатий інвентар й особливості поховального обряду не залишали сумнівів: обидві пам'ятки належали до кола латенської археологічної культури, носіями якої були історичні кельти [41, с. 12–24]. Однак були опубліковані ці знахідки лише наприкінці 30-х років, хоч і після цього перебування кельтів навіть на території сучасної Польщі тривалий час ставили під сумнів. Лише у 1960–1970-х роках, коли кількість археологічних матеріалів досягла критичної маси, гострі суперечки припинилися. Було переконливо доведено, що протягом останніх століть до н. е. кельти зайняли значну частину Верхньої та Нижньої Сілезії, Малопольщі, Куявії та Надсяння [30, с. 133–135]. Найповніше зведення кельтських матеріалів з території Польщі зроблене у праці [47].

На ці землі кельти просувалися окремими хвилями переважно з території сучасної Чехії, Моравії та частково Верхнього Потисся [32, с. 212]. Першим об'єктом їхньої експансії стали багаті чорноземи Нижньої Сілезії, добре пристосовані для рільництва. Тут, на південь від м. Вроцлав на території близько 900 км² було досліджено значну кількість пам'яток латенської культури, найстарші з яких датують другою половиною IV століття до н. е. Протягом подальших двох століть у районі Вроцлава сформувалася локальна група латенської культури, для якої була характерна наявність великої кількості поховальних пам'яток (близько 80–90 комплексів) і майже цілковита відсутність поселень. Місцеве кельтське населення підтримувало обмежені контакти зі зовнішнім світом і дотри-

мувалося досить консервативного способу життя. Про це свідчить поховальний обряд тілопокладення, якого і далі дотримувалися навіть тоді, коли на інших землях, заселених кельтами, почали кремувати. Найцікавішою пам'яткою, яку залишила ця локальна група кельтів, є святилище на горі Шленжа. Її вершину колись прикрашали знайдені біля підніжжя гори чотири монументальні кам'яні скульптури, які є типово кельтськими за стилем виконання й орнаментациєю [38, с. 344–359].

Першою половиною III століття до н. е. датується проникнення кельтів на Глубчицьку височину (Верхня Сілезія). На відміну від вроцлавського регіону, місцеве кельтське населення майже не залишило поховань, що загалом узгоджувалося зі загальною для усіх кельтів тенденцією поступового переходу до кремаційного обряду, сліди якого не фіксуються під час розкопок. Натомість було досліджено чимало поселень. У переважній більшості це були аграрні поселення, розташовані на пагорбах поблизу річок. Найбільше з них відкрито біля Нової Церкві, де було досліджено 19 жител, одне з яких відіграло роль гончарної майстерні [28, с. 289–311].

Від другої половини II століття до н. е. почалася третя хвиля кельтської міграції на терени сучасної Польщі. Вона захопила територію Малопольщі і одним з її найраніших слідів були згадані поховання біля с. Івановице. Надалі поховальні пам'ятки тут також зникають, а найбільші поселення (загалом відкрито щонайменше 21 поселення) гуртуються на території м. Краків та його околиць. Це був найбільший (2 000 км²) і найрозвиненіший у соціально-економічному аспекті кельтський анклав на території Польщі. Тут були знайдені форми для відливання монет, відкрито кілька гончарних майстерень, які поряд зі звичною графітовою виробляли ще й коштовну мальовану кераміку [40, с. 43]. Очевидно, саме за часів панування кельтів були насипані так звані "малопольські кургани", розташовані на території сучасного Кракова. Як переконливо засвідчив Я. Котлярчик, вони становили культовий астрономічний комплекс, зорієнтований відповідно до кельтського ритуального календаря [35, с. 142–148; 36, с. 52–56].

Компактні ареали поширення латенських пам'яток походять з району Перемишля, а також з території Куявії та частини Великопольщі. Географія окремих знахідок предметів латенської культури засвідчує просування невеликих груп кельтів далі на північ, подекуди навіть до Балтійського узбережжя.

Майже на всіх цих теренах кельти активно взаємодіяли з місцевим населенням – переважно носіями пшеворської археологічної культури, яку нерідко пов'язують з венетами. Навіть за найскептичнішими дослідницькими оцінками у складі цієї культури слов'янський етнічний компонент був присутній принаймні з I століття до н. е. Вже перші сліди перебування кельтів на землях Малопольщі засвідчують мирне співіснування немісцевого та місцевого населення. Згадані вище івановицькі поховання розміщувалися на території кладовища пізньолужицької культури, подекуди також пов'язуваної зі слов'янами. У подальшому в регіоні Кракова відбувався процес акультурації – творення змішаної групи, яка складалася з місцевого населення, носіїв пшеворської культури, та кельтів, носіїв

латенської культури, які становили домінуючу в соціально-економічному та культурному сенсі меншість. Згодом, у I столітті н. е., до них долучилися носії пуховської культури, поширеної у гірських районах Словаччини й ототожнювані з кельтським племенем котинів, яке згадує Тацит [14, с. 43]. За назвою одного з поселень ця група в літературі визначається як тинецька [46].

Стосунки кельтів з автохтонним населенням були мирними, про що свідчить дуже невелика кількість зброї, знайденої в комплексах тинецької групи. У перших століттях н. е. місцеве кельтське населення було поступово асимільоване, але його традиції пустили глибоке коріння в місцевій культурі. Досить згадати збережені до сьогодні виразні кельтські мотиви в легендах та святковій обрядовості населення Малопольщі [39, с. 85–93].

Подібний процес відбувався на території Куявії, де також сформувалася змішана група. У літературі вона отримала назву крушанської, від найзначнішої пам'ятки – кладовища та святилища біля Круши Замковей. На відміну від Малопольщі, у процесі формування крушанської групи крім кельтів та носіїв пшеворської культури, взяли участь ще й носії ясторфської культури, найчастіше ототожнювані з германцями [27, с. 119–123; 34, с. 115–149].

Дещо по-іншому склалася історична доля кельтів з сілезьких земель. У другій половині II століття до н. е. землі вроцлавського регіону були підкорені носіями пшеворської культури. Щоправда, присутність на Вроцлавщині комплексів пов'язуваної також зі слов'янами поморської культури, які передують пшеворським, можуть свідчити про складніший характер етнічних процесів [47, с. 230]. Місцеве кельтське населення ще певний час зберігало свою культурну ідентичність. Тут і далі застосовували обряд тілопокладання, щоправда, децю змінений порівняно з попередньою епохою – померлих ховали не у прямому, а в скорченому положенні. Поширення у різних частинах Польщі, у тому числі на території Куявії, таких поховань у супроводі латенських предметів, характерних для вроцлавського анклаву кельтів, свідчить про активну участь нащадків кельтів у міграціях носіїв пшеворської культури на зламі н. е. Характерно й те, що побудований кельтами культовий осередок на горі Шленжі продовжував функціонувати ще за часів середньовіччя. Зенон Возняк припускає, що там могли зберігатися певні елементи кельтської обрядовості [47, с. 231].

Заселена кельтами територія Глубчицької височини також була підкорена носіями пшеворської культури, щоправда згодом – у першій половині I століття до н. е. Прибульці оселялися майже винятково на місцях колишніх кельтських поселень. Очевидно, вони запозичили у кельтів особливості поховального обряду, слід якого археологічно не зафіксовано. Про це засвідчує непропорційно мала кількість виявлених тут поховальних пам'яток перших століть н. е.

Наявні на сьогодні археологічні дані переконливо свідчать про безпосередні й багатовимірні контакти кельтів з носіями пшеворської, а також частково пізньолужицької та поморської культур, більша або менша участь яких у слов'янському етногенезі є беззаперечною. Кельтський вплив на місцеве населення виявився не лише у запозиченні ним численних елементів матеріальної культури, але й торкнувся таких консервативних сфер культури, як

релігійні практики та поховальний обряд [41]. Розкопані у с. Фельдберг і Гроссе Раден (Німеччина) кельто-слов'янські храми свідчать про те, "що в якийсь час слов'яни були безпосередніми сусідами кельтів і перебували з ними в тісних культурних стосунках" [13, с. 100]. З викладеного доходимо висновку про те, що кельти насправді таки контактували з предками слов'ян, причому реальні терени цих контактів частково збігаються з гіпотетичним ареалом кельто-слов'янських контактів, що його окреслив О. Шахматов у 1912 році [5].

Археологічним знахідкам у Польщі відповідає слід кельтів у топонімії (відомий приклад – оронім *Pieniny*, пор. *Peninne* в Англії [20, с. 46]). Щодо місцевих назв України з кельтськими топоосновами, то, крім відповідників згаданого у О. Шахматова топоніма *Кобрин* (с. *Кобринове*, *Кобринова Гребля* Чк), тут знайдено кілька нових переконливих і самодостатніх аргументів: гідроніми *Ібр*, *Грана*, *Радоробель* у с. *Радоровель* = Хмелівка (усі три Жт) [16, с. 187–203, 232–244]. Гідронім *Ібр* зіставлено з кельт. *eвогас-* 'тис' (ареал поширення його охоплює Жт). Назва річки з заболоченими берегами *Грана* цілком відповідає кельт. *granae* (пор. *Aquisgranae* 'Аахен'). Тракткування гідроніма *Радоробель* як "слов'янської назви, похідної з j-вим суфіксом від особового ім'я власного *Радоробъ*, двоосновного" [19, с. 229, 262] підважене фактом існування порогу на р. Уборть біля гирла р. *Радоробелі* [16, с. 232]: тоді ймовірним прототипом гідроніма є кимр. *ghaedrawl* 'порожиста, гучна як водоспад'. Тоді стає зрозумілим, чому ці топоніми мають форму *Радоробель* і *Радоровель*, а не *-бль/ *-вль: це не *-bj- з ілюзорним слов'янським "L epentheticum".

Теофорними топонімами можуть бути назви р. *Сукіль* ІФ, пот. *Сукіл* Чв, *Dačbogi Maz 3, Podl* (порівняймо кельтс. *Sucellus* 'бог з молотом', *Dagdae*). Яскравий оронім *Камула* – назва гори в Україні за 30 км на схід від Львова, над с. Підгородище й Романів (Льв Перемишляни): "Назва найвищої точки Гологір, гори *Камула* (471 м) не належить до вузько ідеологічних імен. Вона поза сумнівом походить з кимр. *swmwł* (сбрет. *commouill*) «хмара (також переносно)», – пор. *sumylaidd*, *sumyllog* «хмарний, темний», *sumylaf*: *sumyłu*, -o «хмаритися, темніти» [29, I, с. 643, 774]. Основа Камул- добре відома з античної історії. Тацит у "Анналах" не раз згадує римську колонію у Британії *Камуллудун*, кельтс. "хмарне місто" [14, XII, с. 32; XIV, с. 31, 32]. Нині це м. Колчестер на р. *Colne* на північний схід від Лондона. Бажаючи мати опорну фортецю на землях непокірливих племен сілурів і тригобантів, ...пропретор провінції Публій Осторій оселив групу римських ветеранів у заснованій ще за імператора Клавдія у 49–50 роках колонії *Камуллудун* [14, с. 268; 27, с. 268]" [15, с. 220–222].

У низці досліджених сепаратних ізоглос у фольклорі українців і кельтів найяскравішою є така. 1. Український текст: "Його привели під руки і прямо поставили до того місця, де стояв Хома. – Підійміть мені повіки: не бачу! – сказав підземним голосом Вій – і все зборище кинулося підіймати йому повіки" [2, с. 163]. 2. Ірландський текст: "Балор почув його і приготувався скористатися своїм страшним смертоносним оком. «Підійміть мені повіки», – наказав він своїм зброєносцям... Слуги за допомогою особливого гака підняли повіки на жакливого оці..." [7, с. 115]. Є аналогічний персонаж і у валлійській міфології – Ізбаддаден, деталі у [15, с. 163–165].

Значення цього та інших яскравих сюжетних збігів, достережених у гоголівському матеріалі й міфології кельтів важко переоцінити. Свідоме використання письменником якихось європейських джерел для своїх повістей зовсім не мотивоване, а їхнє “аранжування” в кельтську систему – цілком виключене, адже у Європі 1835 року ще не було жодного уявлення про кельтів! Справді, лише через 22 роки після публікації гоголівського “Вія” через небувалу посуху і зниження води в озері Нейшатель вперше відкрито численні артефакти культури Латен, згодом визнані як кельтські [7, с. 542]. І тільки значно пізніше відкрилося, що Латен становить другий великий період кельтської культури. Про перший, гальштатський, саме як про попередника латенського, стало можливим говорити лише після розкопок **1876 року**. Саме тоді “зроблені відкриття дозволили сказати б, нанести кельтів на карту давньої Європи, адже доти на ній неподільно панували цивілізації давніх греків і римлян” [7, с. 622]. На час обох цих великих подій, що *започаткували* кельтологію, Миколи Гоголя вже давно не було серед живих.

Як сказано, потреба в реабілітації кельтологічних ідей О. Шахматова виникла у російській археології (Валентин Седов), – але не в російській філології. Серед багатих славістичних матеріалів ЕССЯ кельтська тема окремо не відстежена, а тому залишилася з лакунами: відсутнє літературне укр. *оборіг* (Грінченко III, 21), є лише укр. діал. *боріг* (Грінченко I, 86) [24, вип. 2, 202]; ні у реєстрі, ні у статті *къмотъ/ *къмотра не згадано важливого цслав. глаголич. *купотр* [24, вип. 13, с. 198, 205]; кельтський (за О. Шахматовим) характер лексеми *клѣть знову піддано запереченню “пізніших дослідників, напр. М. Фасмера”, що, однак, не утримало Віктора Мартинова від аргументованого повернення до кельтської етимології [24, вип. 10, с. 26–27]. З іншого боку, логіка дослідження двічі спонукала О. Трубочова порушити табу М. Фасмера, запропонувавши кельтські етимології таких важливих слів як дслов. *копь від дкельтс. *kankas ‘стрибун’ (звідки *коник*, сприйняте як зменшувальна форма) [24, вип. 10, с. 197] і *когва ‘корова’ – при дкельтс. *carvos* ‘олень’ [24, вип. 11, с. 110]. Однак ці етимології не спонукали вченого до дальших теоретичних висновків.

Натомість західноєвропейські публікації останніх десятиліть наводять щораз більше мовних аргументів на користь кельто-слов’янської концепції О. Шахматова. Оприлюднена 1995 року праця Петра Стальмашика і Кшиштофа Томаша Вітчача [44] має промовисту назву “Кельто-слов’янські мовні зв’язки: нові свідчення кельтського лексичного впливу на праслов’янську”. Тут ідеться про знайдені польськими вченими приклади втрати праіє. *р з одночасним продовженням приголосних іє. *k̑, ġ, ġh, що властиво саме для кентумних мов, у словах: *крівля* (*покрівля*, рос. *кровля*) – при успадкованому іє. *стропила*; укр. *смерека* – при белудж. *arigs* “ялівець”, італ. у Тренто [ròrsa] “сосна”; праслов. *къмотъ (чес. пол. *kmotr*, рос. рязанс. *кмотр* “кум”) при цслав. глаголич. *купотр*; також слов. *свекор* [44, с. 226–231]. Ці слова суттєво збільшують групу до сьогодні визнаних праслов’янських кельтизмів – праслов. *borgъ (укр. *оборіг*) при галороманс. *barga* “навіс для сіна” (Збігнев Голомб, Юліус Покорни) і укр. *кліть* (рос. *клеть*) “комора, хижка” при дірл. *cliath*, “паркан”, кімр. *clwyd* “брама” (О. Шахматов, З. Голомб, В. Мартинов). Висловлене припущення про кельтський

родовід слів *язик* (порівняймо кімрс. *iaith*, бретонс. *iezh*, вимова [йез]) і пізнішого *книга*, нлуж. *knigŷy* (кімр. *canigol* букв “співаник” (про Псалтир) [17, с. 345]). Для історичного контексту імовірного запозичення слова *книга* істотні факти існування кельтського монастиря у домонгольському Києві [3, с. 408; 22, с. 703], театрологічного стилю заставок християнських книжок у кельтів і слов'ян [16, с. 245–246], неспростовно кельтської форми великого кам'яного хреста біля Іллінської церкви у Суботові Чк [16, с. 293] та ін.

Дослідник В. Блажек у праці “Кельто-слов'янські паралелі у міфології й сакральній лексиці” [25] доводить зв'язок дірл. *Dagdae* і слов. **Даъьбогъ* (порівняймо наш незалежний аналогічний висновок на матеріалі унікальної української пісні про Дажбога зі сюжетними аналогіями в ірландській сазі “Про захоплення сиду” [16, с. 277–279]). В. Калигін запропонував власний список “кельто-слов'янських відповідностей та їхніх можливих пояснень”: рос. *кров* “крівля”, *вал, здоровый, чересла*, діал. *крук, молсать* “ссати”, прасл. *яръка* “молода тварина” (болг. *ярка* “курча”) і навіть укр. *літь* “тічка” [33, с. 67–68]. При цьому не згадано ні про укр. *крук, ярка* “молода однорічна вівця”, діал. [*ярота, ярчук, ярчун*] [3, VI, с. 550], ні про існування праці О. Шахматова.

Академік О. Шахматов не відав, що посіяне ним зерно колись проросте у вигляді щойно створеного *Societas Celto-Slavica* (“Кельто-слов'янське Товариство”), яке нині проводить міжнародні конференції та видає збірник наукових статей *Parallels between Celtic and Slavic* (“Паралелі між кельтською і слов'янською”). Попри все, це прийшло через століття після провидницької публікації 1912 р. То ж абсурдно далі замовчувати не просто “причетність О. Шахматова до теми”, а його авторство самої концепції *прадавніх кельто-слов'янських зв'язків*, коректно обгрунтованої і некоректно витісненої з науки.

Стаття: надійшла до редакції 15.01.2013

доопрацьована 22.05.2013

прийнята до друку 19.06.2012

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ванагас А. П.* К вопросу о финно-угорском субстрате в литовской гидронимии / А. П. Ванагас // *Питання гідроніміки*. – К., 1971. – С. 146–152.
2. *Гоголь М.* Вій / М. Гоголь ; перекл. П. Панч. – К., 1989.
3. *Диллон М.* Кельтские королевства / Майлз Диллон, Нора Кершоу Чедвик. – СПб., 2002.
4. *Етимологічний словник української мови* : в 6 т. – К., 1982–2012.
5. *Казакевич Г.* Кельти: традиційна культура та соціальні інститути / Г. Казакевич. – К., 2006.
6. *Калыгин В. П.* Введение в кельтскую филологию / В. П. Калыгин, А. А. Королев. – М., 1989.
7. *Кельтская мифология* : энциклопедия. – М., 2002.
8. *Крушельницкая Л. И.* Кельтский памятник в Верхнем Поднестровье / Л. И. Крушельницкая // *Краткие сообщения Института археологии*. – М., 1965. – № 105. – С. 119–122.

9. Мартынов В. В. Язык в пространстве и времени / В. В. Мартынов. – М., 1983.
10. Мачинский Д. А. Кельты на землях к востоку от Карпат / Д. А. Мачинский // Кельты и кельтские языки. – М., 1974. – С. 31–41.
11. Мельниковская О. Н. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке / О. Н. Мельниковская. – М., 1967.
12. Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян / С. С. Седов. – М., 1979.
13. Седов В. В. Славяне и кельты / С. С. Седов // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983.
14. Тацит П. К. Анналы. Малые произведения. История / П. К. Тацит. – М., 2003.
15. Тищенко К. М. Мовні контакти: свідки формування українців / К. М. Тищенко. – К., 2006.
16. Тищенко К. М. Етномовна історія прадавньої України / К. М. Тищенко. – К., 2008.
17. Тищенко К. М. Халіфат і сівера: топонімічний слід в Україні / К. М. Тищенко. – К., 2011.
18. Топоров В. Н. Лингвистический анализ гидронимов Вехнего Поднепровья / В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев. – М., 1962.
19. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины / О. Н. Трубачев. – М., 1968.
20. Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования / О. Н. Трубачев. – М., 2003.
21. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М., 1964–1973.
22. Чижевський Д. Візантійські і західно-європейські елементи (у ст. Складники української культури // Енциклопедія українознавства. Загальна частина : в 3 т. – К., 1995. – С. 694–705.)
23. Шахматов А. Волохи древней русской летописи / А. Шахматов // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, 1918. – Вып. 54. – С. 234–240.
24. Этимологический словарь славянских языков. – М., 1974–2003. – Вып. 1–30.
25. Blažek V. Celto-Slavic Parallels in Mythology and Sacral Lexicon / V. Blažek // Parallels between Celtic and Slavic. Proceedings of the First International Colloquium of Societas Celto-Slavica held at the University of Ulster, Coleraine, 19–21 June 2005. – Coleraine, 2006. – P. 75–85.
26. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa, 1974.
27. Cofta-Broniewska A. Rozwiane wątpliwości / A. Cofta-Broniewska // Z Otchłani Wieków. – 1976. – № 2. – S. 119–123.
28. Czerska B. Wyniki badań późnolateńskiej osady kultury celtyckiej koło Nowej Cerekwi, pow. Głubczyce, w latach 1958–1960 / B. Czerska // Wiadomości Archeologiczne. – 1963. – T. 29, z. 3. – S. 289–311.
29. Geiriadur Prifysgol Cymru. A Dictionary of the Welsh Language: In 4 Vols. – Caerdydd, 1967–2002.
30. Gromnicki J. Krótka historia sporu o Celtów na ziemiach polskich / J. Gromnicki // Z Otchłani Wieków. – 1976. – № 2. – S. 133–135.
31. Illustrated Guide to Britain. – London, 1984.

32. *Kaczanowski P.* Barbarzyńska Europa w okresie dominacji celtyckiej / P. Kaczanowski // *Wielka historia Polski*. – T. 1 : Najdawniejsze dzieje ziem Polskich (do VII w.). – Kraków, Warszawa, 1998.

33. *Kalygin V.* The Celts and the Slavs: On K. H. Schmidt's Hypothesis on the Eastern Origins of the Celts / V. Kalygin // *Parallels between Celtic and Slavic. Proceedings of the First International Colloquium of Societas Celto-Slavica held at the University of Ulster, Coleraine, 19–21 June 2005*. – Coleraine, 2006. – P. 63–69.

34. *Kokowski A.* Udział elementów celtyckich w strukturze cmentarzyska birtualnego w Kruszy Zamkowej, woj. Bydgoszcz, st. 13 (próba falsyfikacji pojęcia “grupe kruszańskiej”) / A. Kokowski // *Archeologia Polski*. – 1991. – T. 26, z. 1–2.

35. *Kotlarczyk J.* Celtyckie święta i kopce małopolskie / J. Kotlarczyk // *Z Otchłani Wieków*. – 1979. – № 2.

36. *Kotlarczyk J.* Kopiec Krakusa – kopiec zagadek i rozczarowań / J. Kotlarczyk // *Z Otchłani Wieków*. – 1979. – № 1.

37. *Mańczak W.* Wieża Babel / W. Mańczak. – Wrocław etc, 1999.

38. *Orosz J.* Z badań nad rzeźbą na górze Ślęzy k Wrocławia / J. Orosz // *Biuletyn Historii Sztuki*. – 1962.

39. *Rosen-Przeworska J.* Między baśnią a historią / J. Rosen-Przeworska // *Z Otchłani Wieków*. – 1976.

40. *Rosen-Przeworska J.* Spadek po Celtach / J. Rosen-Przeworska. – Wrocław, 1979.

41. *Rosen-Przeworska J.* Tradycje celtyckie w obrzędowości Protosłowian / J. Rosen-Przeworska. – Wrocław, 1964.

42. *Schachmatov A.* Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen / A. Schachmatov // *Archiv für slavische Philologie*. – Berlin, 1912. – S. 51–99.

43. *Śmiszko M.* Stanownisko wczesnorzymskie w Kolokoline, pow. Rohatyński / M. Śmiszko // *Wiadomości Archeologiczne*. – 1935. – T. XIII. – S. 155–164.

44. *Stalmaszczyk P.* Celto-Slavic language connections: New evidence for Celtic lexical influence upon Proto-Slavic / P. Stalmaszczyk, K. T. Witczak // *Linguistica Baltica*, 4 (1995). – P. 225–232.

45. *Vasmer M.* Schriften zur slawischen Altertumskunde und Namenkunde / M. Vasmer. – Berlin, 1971.

46. *Woźniak Z.* Osada grupy tynieckiej w Podłężu województwo krakowskie / Z. Woźniak. – Wrocław, Kraków, 1990.

47. *Woźniak Z.* Osadnictwo celtyckie w Polsce / Z. Woźniak. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1970.

**THE REVIVAL OF THE CELTO-SLAVIC THEORY
BY ALEKSEY SHAKHMATOV: NEW LINGUISTIC
AND HISTORICAL FACTS**

Kostiantyn Tyschenko, Hennadij Kazakevych

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Linguistic Museum; Department of ethnology and ethnography,
Volodymyr'ska str., 60, Kyiv, Ukraine, 01601,
tel.: (044) 239 34 97, e-mail: lingmus@ukr.net
phone.: (044) 239 33 18, e-mail: ethnology@univ.kiev.ua*

The article deals with some new linguistic and archaeological facts, rehabilitating the concept of the Celtic-Slavic contacts by Aleksey Shakhmatov, prematurely denied 100 years ago.

Key words: Celts, Slavs, Aleksey Shakhmatov, archaeology, language.

**ВОЗРОЖДЕНИЕ КЕЛЬТО-СЛАВЯНСКОЙ КОНЦЕПЦИИ
АЛЕКСЕЯ ШАХМАТОВА: НОВЫЕ ФАКТЫ
ЯЗЫКА И ИСТОРИИ**

Константин Тищенко, Геннадий Казакевич

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Лингвистический музей; кафедра этнологии и краеведения;
ул. Владимирская, 60, Киев, Украина, 01601,
тел.: (044) 239 34 97, e-mail: lingmus@ukr.net
тел.: (044) 239 33 18 e-mail: ethnology@univ.kiev.ua*

В статье собраны новые факты языка и археологии, реабилитирующие преждевременно отвергнутую 100 лет назад концепцию славяно-кельтских связей А. Шахматова.

Ключевые слова: кельты, славяне, А. Шахматов, археология, язык.